

MAKTABGACHA TA'LIMDA INKLYUZIV TA'LIMNING O'RNI

Yo'ldasheva Zulfiya Bahodir qizi

Qashqadaryo viloyati, Nishon tumani, Talimarjon shahridagi 19-davlat

maktabgacha ta'lim tashkiloti direktor o'rinbosari

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'limning mohiyati, ahamiyati, huquqiy asoslari va amaliy mexanizmlari yoritilgan. Maxsus ehtiyojli bolalarni erta yoshdan tengdoshlari bilan birga tarbiyalashning ijtimoiy, psixologik va pedagogik samaradorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, tarbiyachilar kasbiy tayyorgarligi, individual rivojlanish rejasi, ota-onalar bilan hamkorlik va muhitni moslashtirish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, maktabgacha ta'lim, maxsus ehtiyojli bolalar, individual rivojlanish rejasi, moslashuvchan muhit, erta aralashuv, ota-onalar hamkorligi.

Kirish

Bugungi kunda O'zbekistonda ta'lim tizimini isloh qilishning muhim yo'nalishlaridan biri har bir bolaga, uning imkoniyati va ehtiyojlaridan qat'i nazar, sifatli ta'lim olish huquqini kafolatlashdir. Bu jarayonning birinchi bosqichi maktabgacha ta'lim bo'lib, bola shaxsining poydevori aynan shu davrda shakllanadi. Psixologlarning fikricha, 3–7 yosh oralig'ida nutq, tafakkur, muloqot va ijtimoiy ko'nikmalar eng jadal rivojlanadi, shu sababli bu davrda ko'rsatilgan pedagogik yordam eng yuqori natija beradi.

Inklyuziv ta'lim (fr. *inclusif* – o'z ichiga oluvchi) – barcha bolalarning, shu jumladan rivojlanishida o'ziga xos ehtiyojlari bo'lgan bolalarning ham umumiy ta'lim muhitida, tengdoshlari bilan birga o'qishi va tarbiyalanishini ta'minlovchi yondashuvdir. Uning asosiy g'oyasi bolani ta'lim muhitiga moslashtirish emas, aksincha, muhitni, usul va vositalarni bolaning ehtiyojiga moslashtirishdir.

O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, «Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida»gi Qonuni, shuningdek, Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risidagi Konvensiyaga qo'shilish inklyuziv ta'limni rivojlantirish uchun mustahkam huquqiy asos yaratdi. Shunga qaramay, amaliyotda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida inklyuziv yondashuvni joriy etish bir qator pedagogik, tashkiliy va ijtimoiy muammolar bilan bog'liq. Mazkur maqolaning maqsadi ana shu jihatlarni tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot usullari va nazariy asoslar

Tadqiqotda ilmiy-pedagogik adabiyotlar tahlili, me'yoriy-huquqiy hujjatlarni o'rganish, kuzatuv, qiyosiy tahlil va tashkilot amaliyotini umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

Inklyuziv ta'limning nazariy asoslari L.S. Vigotskiyning «yaqin rivojlanish zonasi» va defektologiyaga oid qarashlariga tayanadi. Vigotskiy nuqsonli bolani «kamchilikka ega» deb emas, balki boshqacha yo'l bilan rivojlanayotgan shaxs sifatida ko'rgan va ijtimoiy muhitda, o'zaro hamkorlikda rivojlanish eng samarali ekanini ta'kidlagan. Zamonaviy yondashuvlar esa «Hamma uchun ta'lim» (Education for All) tamoyili, Salamanka bayonoti (1994) va Universal dizayn (UDL) g'oyalariga asoslanadi.

Inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

- har bir bolaning qadr-qimmatini tan olish va kamsitishning oldini olish;
- bolaning uyiga yaqin ta'lim tashkilotida ta'lim olish huquqi;
- ta'limning individuallashtirilganligi va moslashuvchanligi;

- multidisiplinar jamoa (tarbiyachi, logoped, defektolog, psixolog, tibbiyot xodimi) hamkorligi;
- oila bilan faol sheriklik.

Natijalar va muhokama

1. Inklyuziv ta'limning bolalar rivojlanishiga ta'siri

Maktabgacha yoshda inklyuziv muhitda tarbiyalanish bir vaqtning o'zida ikki guruh bolalarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Maxsus ehtiyojli bolalar uchun: tengdoshlari bilan muloqot qilish orqali nutq va ijtimoiy ko'nikmalar tezroq rivojlanadi; o'ziga ishonch ortadi; o'zaro taqlid orqali xulq-atvor me'yorlarini o'zlashtiradi; maktabga tayyorgarlik darajasi oshadi; ajratilganlik hissi va stigma kamayadi.

Rivojlanishi me'yordagi bolalar uchun: hamdardlik, mehr-oqibat, bag'rikenglik va o'zaro yordam fazilatlarini shakllanadi; farqlarga hurmat bilan qarash ko'nikmasi paydo bo'ladi; muloqot madaniyati va mas'uliyat hissi rivojlanadi.

Demak, inklyuziv guruh faqat bir toifa bolalar uchun emas, balki butun jamoa uchun tarbiyaviy muhit vazifasini bajaradi. Bu esa kelajakda inklyuziv jamiyat qurishning pedagogik poydevoridir.

2. Erta aralashuvning ahamiyati

Rivojlanishdagi o'ziga xosliklarni erta aniqlash va o'z vaqtida yordam ko'rsatish natijani sezilarli yaxshilaydi. Buning uchun maktabgacha ta'lim tashkilotida quyidagi ishlar muhim:

- bolalar rivojlanishini muntazam pedagogik kuzatish va tashxis qo'yish (nutq, motorika, idrok, xulq-atvor);
- ota-onalar bilan suhbat orqali bolaning oiladagi holati va ehtiyojlarini aniqlash;

- zarur hollarda tibbiy-psixologik-pedagogik komissiya (TPPK) va mutaxassislarga yo'naltirish;
- har bir bola uchun individual rivojlanish rejasi (IRR) tuzish.

Individual rivojlanish rejasida bolaning kuchli tomonlari, qisqa va uzoq muddatli maqsadlar, qo'llaniladigan usullar, mas'ul shaxslar va natijalarni baholash mezonlari ko'rsatiladi. Reja o'zgarmas hujjat emas; u har chorakda tahlil qilinib, bolaning rivojlanish dinamikasiga qarab yangilab boriladi.

3. Inklyuziv muhitni tashkil etish

Inklyuziv guruhning samaradorligi ko'p jihatdan rivojlantiruvchi muhitning qanchalik moslashuvchan ekaniga bog'liq. Muhitni uchta yo'nalishda tashkil etish maqsadga muvofiq.

Jismoniy muhit. Kirish joylari va xonalarning qulayligi, xavfsiz va keng o'yin maydonlari, tinchlanish burchagi, turli sensor ehtiyojlarni inobatga oluvchi yoritish va shovqin darajasi.

Didaktik muhit. Rasmlar kunlik tartib jadvali, vizual ko'rsatkichlar va kartochkalar, sensor o'yinchoqlar, konstruktorlar, taktil materiallar, alternativ kommunikatsiya vositalari, mavzuli markazlar (o'yin, tasviriy san'at, nutq, sensor markazlar).

Psixologik muhit. Bolani qabul qilish, rag'batlantirish, muvaffaqiyatga yo'naltirish, tengdoshlar o'rtasida do'stona munosabatlar va «birgalikda o'ynash» madaniyatini shakllantirish.

4. Pedagogik usullar va faoliyat turlari

Inklyuziv guruhda mashg'ulotlar differensial yondashuv asosida tashkil etiladi: bir xil mavzu turli darajadagi topshiriqlar orqali yoritiladi. Eng samarali usullar sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- **o'yin texnologiyalari** – rolli, harakatli va didaktik o'yinlar bolalar o'rtasida tabiiy muloqotni yuzaga keltiradi;

- **kichik guruhlarda ishlash va «do'st-yordamchi» usuli** – bolalar bir-biridan o'rganadi;
- **vizual va multisensor yondashuv** – ko'rish, eshitish va teginish orqali o'zlashtirishni kuchaytiradi;
- **qadamma-qadam o'rgatish** – murakkab topshiriqni kichik bosqichlarga bo'lish;
- **san'at, musiqa va harakat terapiyasi elementlari** – hissiy holatni muvozanatlaydi;
- **ijobiy rag'batlantirish** – kichik yutuqlarni ham e'tirof etish.

5. Tarbiyachilarning kasbiy tayyorgarligi

Inklyuziv ta'limning muvaffaqiyati birinchi navbatda tarbiyachining tayyorgarligiga bog'liq. Amaliyotda tarbiyachilarning maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlash bo'yicha bilim va ko'nikmalari yetarli emasligi, bolalar soni ko'p guruhlarda individual e'tibor ajratishga vaqt yetishmasligi, yordamchi mutaxassislar tanqisligi kabi muammolar uchraydi.

Bu muammolarni hal etish uchun:

1. tarbiyachilar uchun inklyuziv ta'lim bo'yicha malaka oshirish kurslari, seminar-treninglarni muntazam o'tkazish;
2. tashkilot ichida tajriba almashish, o'zaro dars kuzatish va metodik birlashmalar faoliyatini yo'lga qo'yish;
3. logoped, defektolog va psixolog xizmatidan foydalanish imkoniyatini kengaytirish;
4. tarbiyachi yordamchilari va «tyutor» lavozimlarini joriy etish;
5. ilg'or xorijiy va mahalliy tajribani o'rganish.

Direktor o'rinbosari sifatida tashkilot rahbariyatining roli ham alohida ahamiyatga ega: rahbar jamoada inklyuziv qadriyatlarni shakllantiradi, resurslarni taqsimlaydi, metodik yordamni tashkil etadi va jarayon monitoringini olib boradi.

6. Ota-onalar bilan hamkorlik

Oila – bola rivojlanishidagi asosiy sherik. Ko'plab ota-onalar bolasining farqli ekanini tan olishdan, jamiyat fikridan yoki o'g'li-qizining ta'lim muassasasida qabul qilinmasligidan

xavotirda bo'ladi. Shu bois tashkilot ota-onalar bilan ochiq, ishonchli va hurmatli aloqani o'rnatishi lozim. Bunga quyidagi shakllar yordam beradi:

- ota-onalar uchun maslahat kunlari, individual suhbatlar va ochiq eshiklar kunlari;
- bolaning yutuqlari haqida muntazam axborot (kundalik daftar, messenger guruhlari);
- ota-onalar uchun amaliy mashg'ulotlar, trening va o'zaro yordam guruhlari;
- oiladagi ota-onalarni bolaning individual rivojlanish rejasini tuzishda ishtirok ettirish;
- me'yordagi rivojlanayotgan bolalarning ota-onalari bilan inklyuziya g'oyalarini tushuntirish ishlari.

7. Muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari

Inklyuziv ta'limni joriy etishdagi asosiy to'siqlar sifatida quyidagilarni sanab o'tish mumkin: moddiy-texnik bazaning yetarli emasligi; mutaxassislar va yordamchi xodimlar kamligi; jamiyatdagi stereotiplar; guruhlardagi bolalar sonining ko'pligi; metodik ta'minotning cheklanganligi. Ularni bartaraf etish uchun jamoaviy yondashuv, bosqichma-bosqich joriy etish, mahalliy hokimiyat, mahalla va ota-onalar qo'mitalari bilan hamkorlik, shuningdek, ta'lim tashkilotida resurs xonalarini yaratish zarur.

Xulosa

Maktabgacha ta'limda inklyuziv yondashuv bolalarning teng imkoniyatlar asosida rivojlanishini ta'minlovchi, shaxsning ijtimoiy moslashuvi va keyingi bosqich ta'limga tayyorgarligini oshiruvchi muhim vositadir. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv muhit nafaqat maxsus ehtiyojli bolalar, balki barcha tarbiyalanuvchilar uchun foydali: ularda mehr-oqibat, bag'rikenglik va o'zaro hurmat shakllanadi.

Inklyuziv ta'limning samaradorligini oshirish uchun quyidagilar tavsiya etiladi:

1. har bir maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalar rivojlanishini erta aniqlash va individual rivojlanish rejalarini yuritish tizimini yo'lga qo'yish;

2. tarbiyachilar va rahbar xodimlarning inklyuziv ta'lim bo'yicha malakasini muntazam oshirib borish;
3. rivojlantiruvchi muhitni universal dizayn tamoyillari asosida moslashtirish;
4. multidisiplinar jamoa (logoped, defektolog, psixolog) xizmatini kengaytirish;
5. oila va mahalla bilan hamkorlikni mustahkamlash, jamiyatda inklyuziv madaniyatni targ'ib qilish.

Bu yo'nalishdagi izchil ishlar har bir bolaning o'z salohiyatini to'liq namoyon etishiga va jamiyatning to'laqonli a'zosiga aylanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni (2020 yil 23 sentabr, O'RQ-637).
2. O'zbekiston Respublikasining «Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida»gi Qonuni (2019 yil 16 dekabr, O'RQ-595).
3. Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risidagi Konvensiya (BMT, 2006).
4. Salamanka bayonoti va Maxsus ehtiyojli ta'limga oid harakatlar doirasi (UNESCO, 1994).
5. Vygotsky L.S. Osnovy defektologii. – Moskva: Pedagogika, 1983.
6. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. – Bristol: CSIE, 2002.
7. CAST. Universal Design for Learning Guidelines. – Wakefield, MA: CAST, 2018.
8. Nazarova N., Xolmatova M. Inklyuziv ta'lim asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
9. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'limni tashkil etish bo'yicha metodik tavsiyalar. – Toshkent: Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi.
10. UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. – Paris: UNESCO, 2017.